

L'educació del segle XXI davant el diàleg interreligiós

Montserrat Freixa-Niella
 M.ª José Rubio-Hurtado
 Universitat de Barcelona. Espanya.
 mfreixa@ub.edu
 mjrubio@ub.edu

Angelina Sánchez-Martí
 Universitat Autònoma de Barcelona. Espanya.
 angelina.sanchez@uab.cat

Ruth Vilà-Baños
 Universitat de Barcelona. Espanya.
 ruth_vila@ub.edu

Rebut: 4/1/2017
 Acceptat: 13/11/2017
 Publicat: 16/1/2019

Resum

L'objectiu de la recerca presentada va ser detectar les necessitats manifestades per part d'experts acadèmics, de personal de l'administració i de tècnics d'entitats que treballen actualment el diàleg interreligiós a Catalunya. Es va seguir una metodologia qualitativa, utilitzant l'entrevista com estratègia per obtenir informació. Les persones participants procedien dels tres àmbits esmentats en l'objectiu i se les va entrevistar sobre els aspectes següents: la necessitat de clarificació conceptual del fet religiós, la necessitat de clarificació conceptual del diàleg interreligiós i els factors que el potencien, i el paper de l'educació del conjunt d'àmbits socioeducatius. Com a resultats de les entrevistes s'evidencia que entre els factors que potencien el diàleg interreligiós destaca el canvi d'actituds al qual s'arriba a través de la formació, que hauria de ser transversal i permanent, des de l'escola fins a l'educació superior, i seguint amb una formació contínua, principalment en aquelles professions que tenen una atenció directa amb les persones. La matèria curricular vinculada a la religió a l'escola hauria d'enfocar-se des de la diversitat religiosa i les relacions interreligioses basades en l'educació dels valors, i a l'educació superior, aprofundir en la temàtica a fi de superar prejudicis i estereotips.

Paraules clau: diàleg interreligiós; religió; educació

Resumen. *La educación del siglo XXI ante el diálogo interreligioso*

El objetivo de la investigación presentada fue la detección de las necesidades manifestadas por parte de personas expertas académicas, de personal de la administración y de personal técnico de entidades que trabajan actualmente el diálogo interreligioso en Cataluña. Se siguió una metodología cualitativa, utilizando la entrevista como estrategia de obtención de información. Las personas participantes procedían de los tres ámbitos mencionados en el objetivo y fueron entrevistadas sobre los siguientes aspectos: la necesidad de clarificación conceptual del hecho religioso, la necesidad de clarificación conceptual del diálogo interreligioso y los factores que lo potencian, y sobre el papel de la educación del

conjunto de agentes socioeducativos. Como resultados de las entrevistas se evidencia que entre los factores que potencian el diálogo interreligioso destaca el cambio de actitudes al cual se llega a través de la formación, que debería ser transversal y permanente, desde la escuela a la educación superior y formación continua, principalmente en las profesiones que tienen una atención directa con las personas. La materia curricular vinculada a la religión en la escuela debería enfocarse desde la diversidad religiosa y la educación en valores; y en la educación superior, profundizar en la temática a fin de superar prejuicios y estereotipos.

Palabras clave: diálogo interreligioso; religión; educación

Abstract. *Twenty-first century education in light of interreligious dialogue*

The objective of the research was to identify the needs of academic experts, administrative personnel and the technical staff of entities currently working on interreligious dialogue in Catalonia. A qualitative methodology was used and data were collected through interviews. The participants were interviewed with regard to the need for a conceptual clarification of religion, a conceptual clarification of interreligious dialogue and the factors that promote this dialogue, and the role of education of socio-educational agents. The results of the interviews show that changing attitudes through training is an important factor to promote interreligious dialogue. Such training should be transversal and permanent, and span lower to higher education as well as continuing education, particularly among professionals who work directly with people. Religious education curriculum in schools should focus on religious diversity and values, while in higher education it is necessary to address this topic in greater depth in order to overcome prejudices and stereotypes.

Keywords: interreligious dialogue; religion; education

Sumari

1. Introducció	4. Conclusions
2. Objectiu i mètode	Referències bibliogràfiques
3. Resultats	

1. Introducció

El creixent interès per legislar en matèria religiosa s'està posant de relleu, en l'àmbit internacional, amb la intervenció d'organismes com les Nacions Unides, la Unió Europea, la UNESCO, el Consell d'Europa i l'Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa (OSCE). Diverses resolucions de les Nacions Unides (López, 2012) posen de manifest l'aposta per una educació orientada a la tolerància i el respecte vers la llibertat religiosa i de creences, tals com la Resolució A/RES/64/81, de la promoció del diàleg interreligiós i intercultural, i l'entesa i la cooperació per la pau. No obstant això, destaca el caràcter capdavanter de la UNESCO en la promoció del diàleg interreligiós a escala internacional en la seva Declaració sobre el paper de la religió en la promoció d'una cultura de pau (Barcelona, 18/12/1994), la qual aposta per una formació religiosa que promogui l'obertura d'esperit i la tolerància. Entre

les prioritats de l'organització es troba, recentment, la col·laboració de les institucions governamentals i religioses per l'educació (López, 2012).

Per una altra banda, des de la Unió Europea s'ha potenciat l'educació religiosa des del diàleg i la resolució de conflictes. En un dels darrers projectes, R+D REDCO (educació religiosa, contribució al diàleg o factor de conflicte), hi van participar deu universitats europees, que analitzen la situació de l'educació religiosa a cadascun dels seus països i la presència de les seves religions. Entre els resultats destaca la necessitat d'atendre les diferents formes d'educació religiosa i l'educació per a la ciutadania democràtica (Dietz, Rosón i Ruiz, 2011). Concretament, sobresurt que la major part de l'alumnat reconeix la diversitat religiosa tot i continuar demostrant prejudicis. Segons aquest estudi, l'alumnat viu l'experiència de la diversitat religiosa dins de l'escola, però també a fora. De fet, la font d'informació més important sobre les religions i les visions del món sol ser la família, seguida per l'escola.

Per la seva part, el Consell d'Europa accentua la Recomanació 1720 (aprovada el 4/10/2005) sobre educació i religió. En aquesta s'afirma que l'educació és essencial per combatre la incomprensió entre les diferents expressions de religiositat, i es promou una formació inicial i contínua del professorat en educació religiosa, educació per a la ciutadania i drets humans i educació intercultural, per promoure el diàleg intercultural i interreligiós (López, 2012). En aquest sentit, els estudis d'Arnesen et al. (2010) posen de manifest aquest enfocament en orientacions vers la formació dels professionals de l'educació. En la Recomanació CM/Rec 12 (2008) sobre la dimensió de les religions i de les conviccions no religioses a l'educació intercultural s'expliciten tres nivells d'acció: polítiques pedagògiques, institucions i desenvolupament professional docent. No obstant això, Bîrzéa (2009) posa de manifest que la convivència implica l'educació més enllà de l'escola, apel·lant a altres agents socioeducatius. Pel seu enfocament pedagògic assenyalen, com també ho fa López (2012), la publicació de l'OSCE dels principis orientadors de Toledo sobre l'ensenyament de la religió a les escoles públiques (OSCE, 2008), la qual està orientada a una millor comprensió de la diversitat religiosa i la seva presència a l'àmbit públic.

La presència de religions diverses a Catalunya també exigeix una nova cultura pública respecte al fet religiós; però l'encaix de la religió en la vida pública provoca confusió, donades les tensions amb la ideologia laïcista. El darrer estudi de la Direcció General d'Afers Religiosos comptabilitza 7.958 centres de culte arreu del territori, i s'identifica la creació de 135 nous centres pertanyents a religions minoritàries (DGAR, 2013). Cal assenyalar també la diferència important entre el binomi «educació religiosa» i «treball de la dimensió espiritual de la persona», que ben sovint ha induït a confusió i ha provocat malentesos a l'hora de determinar si la religió havia de formar part com a matèria educativa de l'entorn escolar. Dóna lloc a confusió, també, el fet de parlar de religiositat o bé d'expressió de la religiositat, aquesta darrera en tant que vivència externa del que esdevé el món de les creences (Burguet, 2014a). En l'emergència d'aquestes formes diferents d'expressió és on se centra el marc de conflictivitat de les societats plurals, on conviuen formes d'expressió religioses també plurals.

Per una altra banda, compatibilitzar la participació de les religions en la vida pública i l'existència de dictadures islàmiques que perverteixen aquesta laïcitat demòcrata provoca fortes tensions, especialment en la gestió de l'espai públic (López, Lundsteen, i Solé, 2016). Tal com assenyala Elósegui (2009), la separació Església-Estat no s'hauria d'identificar amb actituds laïcistes o antireligioses per part de l'Estat. L'autora aposta perquè l'Estat assumeixi el valor de la llibertat per garantir millor i més adequadament la neutralitat. Buades i Vidal (2007) parlen dels fantasmes del laïcisme i aposten directament perquè les institucions facin visibles les seves agendes morals ocultes i que es trenqui amb el formalisme neutralista amb què es presenten a la societat civil. Aposten també per la democratització participativa de la vida pública.

Cal afegir que la cultura pública respecte a les religions també varia entre cultures. En conseqüència, esdevé necessari adoptar polítiques en assumptes religiosos que permetin aprofitar la diversitat del patrimoni cultural i religiós del nostre país. En aquest sentit, Buades i Vidal (2007) parlen de credodiversitat i reclamen l'autonomia política i alhora la cooperació pública de les religions en la recerca del que és comú; mentre que Tamayo (2005) proposa que el contacte inherent al diàleg interreligiós sigui útil per trobar respostes als greus problemes de la humanitat i del planeta.

La gestió de la diversitat religiosa i el diàleg interreligiós no és una tasca fàcil, i des de diferents fonts es detecten grans reptes als quals fer front des de l'educació (Vilà, Burguet, Escofet i Rubio, 2015): la necessitat de clarificació conceptual del fet religiós i del diàleg interreligiós i els factors que el potencien, així com la necessitat d'identificar accions, iniciatives i millores des de l'educació per fomentar el diàleg interreligiós i intercultural.

Les institucions de servei públic en general i concretament en el camp educatiu mostren actituds i comportaments confusos respecte a la dimensió religiosa: oscil·len entre el respecte a la religió com a dimensió positiva de la vida i el rebuig; tendeixen a treure-la de l'àmbit d'intervenció social, o tolerar-la com a recurs pragmàtic per a situacions crítiques del subjecte. Per això, l'educació és essencial per combatre la incomprensió entre les diferents expressions de religiositat i per promoure el diàleg intercultural i interreligiós (López, 2012). Per tant, s'ha de promoure una formació inicial i contínua del professorat en educació religiosa, educació per a la ciutadania i drets humans i educació intercultural. A més, l'educació en matèria de pluralisme religiós farà possible la convivència i la cohesió social així com la creativitat i la imaginació necessàries per tractar una societat del coneixement cada vegada més desenvolupada i viure-hi amb sentit.

L'educació ha de promoure el respecte, la comprensió, la tolerància i el diàleg entre religions i cultures diverses, i ha de tenir cada vegada més un caràcter intercultural per tal de fer conèixer la cultura en tot el seu abast, per així afavorir l'entesa entre cultures i el diàleg entre religions. En definir un model educatiu per potenciar la diversitat religiosa, cal optar per una educació en els valors que vinculin la cohesió social, i repensar com l'educació intercul-

tural pot tenir en compte la dimensió religiosa per potenciar l'entesa, el viure junts, la inclusió i la participació.

2. Objectiu i mètode

L'estudi que es presenta té com a finalitat detectar les necessitats normatives i sentides per part d'acadèmics, administradors i tècnics d'entitats d'intervenció social o educativa envers la diversitat religiosa i el diàleg interreligiós, per tal de situar quin és el paper que ha de jugar l'educació i la formació del segle XXI en aquest àmbit. Aquest estudi pertany a una recerca més àmplia finançada per la Generalitat de Catalunya —«Gestionar la diversitat religiosa i cultural des de l'educació. Els futurs agents socioeducatius» (2014 RELIG 00019)—, a partir de la qual, en aquest article, es respon a un dels seus objectius: triangular les necessitats normatives de la literatura amb les necessitats sentides per part dels professionals del món acadèmic, de l'Administració i de les entitats que treballen actualment el diàleg interreligiós a Catalunya.

Per donar resposta en aquest objectiu es va dur a terme una avaluació o anàlisi de necessitats per part dels agents més rellevants de la nostra realitat. L'avaluació de necessitats pot definir-se àmpliament com «un procés sistemàtic que es desenvolupa amb el propòsit d'establir prioritats sobre les necessitats identificades, prendre decisions sobre actuacions futures i localitzar recursos» (Witkin i Altschuld, 1996, p. 4). Aquest plantejament porta associat un avenç cap a un concepte de necessitat més dinàmic, polivalent i integral que encaixa molt bé amb la realitat complexa i diversa que ens interessa investigar.

Metodològicament, l'estudi s'ha enfocat de manera qualitativa per poder accedir a la perspectiva del subjecte estudiat. Ens situem davant un enfocament investigador acompanyat per un disseny flexible i emergent, en contínua revisió, així com d'uns criteris de racionalitat que garanteixen el rigor metodològic del procés i de les tècniques de recollida i anàlisi de dades utilitzades (Sandín, 2003).

L'estratègia de recollida d'informació ha estat l'entrevista semiestructurada; mitjançant les dimensions rellevants següents sobre les necessitats normatives per a la gestió de la diversitat religiosa i el diàleg interreligiós (Vilà et al., 2015):

- La necessitat de clarificació conceptual del fet religiós.
- La necessitat de clarificació conceptual del diàleg interreligiós i els factors que el potencien.
- La necessitat d'identificar accions, iniciatives i millores des de l'educació per fomentar el diàleg interreligiós i intercultural.

El guió de l'entrevista en funció d'aquestes dimensions pot consultar-se a la taula 1.

Taula 1. Estructura de l'entrevista

-
1. Pregunta sobre la clarificació conceptual
 - 1.1. Definició de religió: diferència o no amb cultura, variabilitat de definicions, etc.
 - 1.2. Impacte/valor de la religió en la societat
 2. Pregunta sobre el diàleg intercultural i interreligiós
 - 2.1. Definició de diàleg interreligiós
 - 2.2. Elements que afavoreixen el diàleg interreligiós
 3. Pregunta sobre les accions, iniciatives i millores des de l'educació per fomentar el diàleg interreligiós i intercultural
 - 3.1. L'educació formal i no formal
 - 3.2. La formació dels futurs agents socioeducatius a la universitat
-

Font: elaboració pròpia.

Per seleccionar els informants clau es va prendre com a criteri que, des d'una mirada el màxim de plural possible, fossin agents que estudiessin el fet del diàleg interreligiós —o que hi treballessin— i que provinguessin de tres àmbits: món acadèmic, administració pública i entitats orientades a la diversitat religiosa i intercultural. A més dels àmbits, en la selecció es va tenir en compte també que provinguessin dels diferents camps disciplinaris que tradicionalment s'han ocupat de l'estudi del fet religiós i, a més, es van fer esforços per garantir que els agents i els seus discursos incorporessin la visió de, com a mínim, les confessions religioses més representades al país. L'estratègia de mostreig seguida va ser intencional, a partir de la identificació prèvia del mapa d'entitats orientades a la diversitat religiosa i intercultural d'àmbit autonòmic, de les persones amb responsabilitat en matèria religiosa en l'administració pública i dels investigadors i experts en aquesta temàtica en el nostre context. El nombre d'informants definitiu va ser d'onze —pertanyents als camps de la pedagogia, la psicologia, l'antropologia, la filosofia, la teologia, la història de les religions i del periodisme—, al qual es va arribar mitjançant l'estratègia de saturació de la informació pròpia dels estudis qualitius en els quals la mostra no s'estableix *a priori*, sinó que els casos estudiats es van afegint fins que no aporten informació nova (Mertens, 2005). Finalment, tres informants procedien del món acadèmic; quatre, de l'administració pública, i quatre més, de les entitats.

Les entrevistes es van fer durant el període comprès entre gener i abril del 2016 i van durar una hora cada una, aproximadament.

2.1. Anàlisi de la informació

L'anàlisi de les entrevistes va ser qualitativa, mitjançant un estudi del discurs oral, que permet classificar la informació obtinguda seguint un sistema de categories per facilitar la interpretació de les dades d'acord amb els objectius perseguits (Krippendorff, 2004). Les categories d'anàlisi es van establir tant deductivament com inductivament. De forma deductiva es van considerar les dimensions establertes i comentades anteriorment. De manera inductiva es van tenir en compte totes aquelles categories emergents que van aparèixer durant

l'anàlisi i que van ser considerades rellevants. El sistema de categories resultant va ser validat mitjançant el procediment de «judicis d'experts» i la «triangulació» (acord entre els membres del grup de recerca), per garantir els criteris de rigor científic, exhaustivitat, exclusió mútua, objectivitat i pertinença.

Com a tècnica de suport per gestionar tota la informació qualitativa es va fer servir el programa QSR NVivo v.11, àmpliament utilitzat per segmentar, comparar i extraure resultats.

3. Resultats

Tot seguit es presenten els resultats obtinguts agrupats en funció de les tres dimensions de l'entrevista utilitzada, que revelen les necessitats expressades pels informants amb relació a: la clarificació conceptual del fet religiós; la clarificació conceptual del diàleg interreligiós i els factors que el potencien; i les accions, iniciatives i millores des de l'educació per fomentar el diàleg interreligiós i intercultural.

3.1. La necessitat de la clarificació conceptual del fet religiós

En una primera aproximació al fenomen religiós —especialment des d'una perspectiva vinculada a allò profà, al desconeixement o a la simplificació de la realitat—, les persones entrevistades intenten conjugar la paraula *religió* en singular. Tanmateix, l'anàlisi dels discursos de les entrevistes posa en dubte aquesta singularitat, perquè aflora la pluralitat d'aquest fenomen que emergeix a partir de les diferents mirades dels experts.

Del concepte de religió des de les ciències de religió hi ha més de 100 definicions. No hi ha acords; per tant, no hi ha definició amb la qual tothom estigui d'acord. Nosaltres vam fer una definició funcional seguint els criteris de Nacions Unides. (Entrevista 1, Grup Entitats, Categoria 1: clarificació conceptual)

De fet, els tres col·lectius d'experts —món acadèmic, administració pública i entitats— coincideixen en la dificultat que suposa trobar una única definició de religió per les interpretacions que se'n deriven, fruit de la seva complexitat i de ser un concepte molt obert. Aquesta complexitat es fa palesa fins i tot en la dificultat existent de traduir el concepte universalment a totes les llengües:

Precisament, el concepte de religió té moltes interpretacions i no es pot traduir a totes les llengües. En l'àrab, no existeix aquest terme. La paraula *dîn*, que és la que s'utilitza en paral·lel i comparativament, en realitat no té un sentit específic espiritual. Significa un criteri o uns principis que segueix un col·lectiu. Per exemple, es diu també que el marxisme és un *dîn*. (Entrevista 4, Grup Món acadèmic, Categoria 1: clarificació conceptual)

Així, en el relat dels professionals emergeixen tot tipus de paraules per referir-se a aquest terme. Des de l'Administració es proposen termes com creença, pràctiques, patrimoni cultural, cultura, costums. Per la seva part, les entitats empen paraules com creences atees religioses, conviccions, espiritualitat atea, dimensió estètica, espiritualitat, organització, estructura cultural, pràctiques culturals; mentre que en el món acadèmic s'usen paraules com espiritualitat, desenvolupament humà, comunitat, creences, pràctiques.

D'entre tots els termes que formen part del relat dels professionals sobresurt el d'espiritualitat; i és que en un context de creixement de la diversitat religiosa queda palès que hi ha la necessitat de diferenciar religió d'espiritualitat. Un expert ho explica de la manera següent:

La religió engloba dues coses: una és l'espiritualitat; [...] la necessitat que té l'ésser humà de trobar a Déu o una cosa superior. D'altra banda, hi ha tota la part que té a veure amb la religió, que és potser més política i social i que té a veure amb una certa organització. Llavors, pot haver-hi espiritualitat fora de la religió; però l'home sempre s'ha organitzat de tal manera que hi ha una sèrie de coses, una sèrie de pràctiques, que es fan en comunitat i que, per tant, duen a crear una religió que té unes creences determinades, una manera de fer determinada, unes pràctiques... (Entrevista 2, Grup Entitats, Categoria 1: clarificació conceptual)

Aquesta diferència també és corroborada per altres professionals que, com Bueno (2007, p. 40) —professor i investigador de genètica i, per tant, professional aliè a aquesta disciplina— plantegen: «L'espiritualitat pot ser considerada com un efecte secundari de l'estratègia biopsicològica de supervivència de la nostra espècie, i la religiositat, com un intent de culturalitzar-la».

El concepte de religió com un fenomen està més en l'experiència que té la persona, és a dir, en què fa i expressa en aquella pràctica que no pas en la nostra opinió sobre el que això pugui ser [religió], perquè al final estem parlant d'expressions de consciència. (Entrevista 1, Grup Entitats, Categoria 1: clarificació conceptual)

Per a mi, les religions han sigut el sistema, l'estructura cultural pròpia, de totes aquelles societats que han viscut des de la comprensió que la vida, l'origen, el que estem vivint, els valors, provenen d'un principi que és superior a la humanitat. (Entrevista 3, Grup Entitats, Categoria 1: clarificació conceptual)

Ara bé, el fet religiós també és un fet cultural, malgrat que la interculturalitat moltes vegades no es concreti en cap temàtica religiosa. Podríem dir a *grosso modo* que el diàleg interreligiós és una branca del diàleg intercultural també. (Entrevista 2, Grup Entitats, Categoria 1: clarificació conceptual)

Malgrat això, no totes les persones expertes estan d'acord amb aquesta relació entre religió i cultura i, en conseqüència, assenyalen que cal conèixer el context on se situa aquest binomi de termes, perquè el rerefons de tota societat es teixeix d'una o altra manera pel sentit últim de la vida, ja sigui

mitjançant l'expressió espiritual i/o en algun format religiós específic. En el cas del nostre context immediat, l'Estat es declara aconfessional; però manté els rituals d'origen catòlic d'un país confessional, plantejament que dificulta l'expressió de la diversitat religiosa, cosa que Santiago i Corpas (2012) entenen com el monopoli catòlic existent al nostre país.

Crec que en la nostra societat, malgrat que els habitants tendeixen a ser més aconfessionals, sí que hi ha una valors en la religió cristiano-catòlica. Per tant, l'Estat pot definir-se com vulgari; però la societat té un passat, una història, uns costums i valors com la compassió, el perdó, que moltes vegades surt. (Entrevista 1, Grup Entitats, Categoria 1: clarificació conceptual)

D'aquesta manera, els acadèmics reclamen la necessitat de desenvolupar polítiques que garanteixin i que desenvolupin la llibertat d'expressió, de pensament i de credo. Entitats i acadèmics coincideixen també en la importància de la independència de la política en les decisions educatives i de la independència dels departaments de l'Administració envers els partits o les voluntats polítiques, però reconeixent que malgrat que ja existeixen voluntat i accions polítiques, el model de gestió de la diversitat actual presenta «ombres i clarors»:

Les institucions polítiques com Afers Religiosos han de ser valentes i no han de dependre d'un partit o d'un altre perquè, si no, sempre s'està pendent dels vots. Cal una institució pública ferma, una formació universitària, uns grups de diàleg que realment es tinguin en compte a l'hora de resoldre els temes, que intervinguin els col·lectius religiosos augmentant la seva presència en els grups de diàleg... (Entrevista 2, Grup Entitats, Categoria 1: clarificació conceptual)

3.2. La necessitat de la clarificació conceptual del diàleg interreligiós i els factors que el potencien

Al seu torn, la concepció del diàleg interreligiós que emergeix de les entrevistes es basa en un intercanvi obert i respectuós de creences i tradicions religioses. Per definir aquest terme, els tres col·lectius utilitzen paraules i conceptes recollits al Llibre Blanc sobre el Diàleg Intercultural proposat per la Comissió Europea (2008).

Del discurs dels informants es desprèn que les religions no dialoguen, sinó les persones, tal com relata el següent professional d'una entitat:

Les religions no dialoguen; la religió és un concepte, és un abstracte. Li donem aquest nom, però és un abstracte. Dialoguem les persones de les tradicions religioses i llavors, a partir d'aquí, d'aquesta curiositat, d'aquest apropament, és on s'estableix el diàleg. (Entrevista 1, Grup Món acadèmic, Categoria: diàleg intercultural i interreligiós)

Per tant, segons els entrevistats, les persones per poder entrar en diàleg han de (1) poder conèixer l'altre, (2) tenir capacitat comunicativa, (3) reco-

nèixer l'altre i (4) tenir una actitud oberta. Tots aquests aspectes s'expliquen a continuació.

3.2.1. *Coneixement de l'altre*

Els comentaris recollits a les entrevistes assenyalen que, en primera instància, cal conèixer la diversitat religiosa i qui hi ha darrere de cadascuna d'aquestes expressions religioses. Posar-hi rostre ajuda a apropar-se a la manera de pensar, fer i sentir dels altres —que per diferents no han d'entrar en contradicció—. El coneixement és la base que permet superar els estereotips o les falses imatges. Ara bé, el coneixement de l'alteritat no sempre significa una major acceptació de l'«altre-diferent».

El que primer hem de fer és que es coneguim. No dir què s'ha de fer, sinó que sàpiga què és un musulmà, un hindú, un bahai, un budista...; que dintre de cada tradició hi ha una pluralitat. I, a partir d'aquí, quan sapiguem que les coses són clares i distintes, per fi podrem començar a fer una altra direcció [...], primer hem de saber qui són, què fan, què pensen i més endavant pensar en la gestió. (Entrevista 2, Grup Món acadèmic, Categoria: diàleg intercultural i interreligiós)

3.2.2. *Capacitat comunicativa*

La base del diàleg és la comunicació o la capacitat comunicativa; no només per establir el diàleg interreligiós entre les persones, sinó també en els mitjans de comunicació. Les entitats són particularment sensibles a la difusió que fan els mitjans de comunicació. Segons el seu parer, contribueixen a construir un imaginari social que genera prejudici social i no aporta un coneixement real. De cada religió expliquen només un tipus de sensibilitat, generalment la que correspon a una imatge més negativa. En conseqüència, tal com indiquen els acadèmics, la diversitat és expressada com un problema i no com una oportunitat. L'exemple més clar són els nuclis fonamentalistes del món islàmic. L'obertura de centres de culte causa conflictes entre comunitats i veïns, aspecte que és tractat com a problema pels mitjans de comunicació. O sigui, és una sola opinió pública la que preval. Per això, diferents experts subratllen que per afavorir el diàleg cal que els líders religiosos tinguin una bona competència comunicativa.

[...] incapacitat per part de molts dels líders religiosos i dels representants de les comunitats religioses en explicar-se, i és un problema comunicatiu, que és que no sàpiguen qui són o que fan, sinó que no coneixen o tradueixen per al públic en general de cara a explicar qui són. (Entrevista 2, Grup Món acadèmic, Categoria: diàleg intercultural i interreligiós)

3.2.3. *Reconeixement de l'altre*

Per iniciar el diàleg interreligiós no només és necessari conèixer l'altre, sinó també reconèixer-lo, la qual cosa implica interès i respecte. I és en el diàleg on s'aprèn a reconèixer i a ser reconegut.

El diàleg és anar a buscar l'altre, veure el que l'altre et pot aportar i que t'has de deixar interpel·lar. Llavors el diàleg és un pas següent a la mera constatació de la pluralitat [...] inclou un interès per l'altre i una capacitat de deixar-se interpel·lar per l'altre. El diàleg indica que l'altre m'interessa i queestic disposat a conèixer més de l'altre. (Entrevista 4, Grup Món acadèmic, Categoria: diàleg intercultural i interreligiós)

3.2.4. *Actitud oberta al canvi*

En el camí del reconeixement de l'alteritat, i en la posada en joc del diàleg, és necessària també una actitud oberta, entesa com aquell espai que dóna lloc al fet que es produeixin transformacions en cadascun dels interlocutors, en tant que estan predisposats a l'enriquiment mutu, al coneixement i l'entesa de l'opinió dels altres i, en ocasions, a la cerca d'elements comuns.

Després del primer pas d'aquest reconeixement a l'altre, el segon pas és que després de conèixer-nos ens podem fecundar, no? I també ens podem transformar. (Entrevista 4, Grup Món acadèmic, Categoria: diàleg intercultural i interreligiós)

Així, les actituds obertes que indiquen una actitud favorable al canvi permeten aquesta «fecundació», situació que encara queda llunyana en un país on, fruit de la nostra herència històrica, encara són presents majoritàriament els prejudicis cap a la religió i les creences religioses.

Malgrat això, les entrevistes evidencien les iniciatives que proporcionen actualment oportunitats de trobada. Administració pública, entitats i comunitat són els tres eixos a Catalunya que tracten el diàleg intercultural i interreligiós, amb iniciatives de tot tipus, tant en quantitat com en qualitat. La seva presència en el territori afavoreix el coneixement de l'altre i unes actituds favorables a la diversitat i al diàleg interreligiós. Probablement, Barcelona, perquè és la província amb més població i, per tant, amb més diversitat religiosa i cultural, compta amb més iniciatives per al diàleg intercultural i interreligiós que altres territoris catalans. I, encara que la percepció de la presència de la diversitat religiosa pot ser més palpable, les iniciatives i les entitats estan menys arrelades per la menor incidència.

La participació de l'Administració pública, entitats i comunitats és percebuda de forma diferent, i són les iniciatives de les entitats religioses les més visibles.

Jo crec que a Catalunya sí que hi ha una sensibilitat en aquest sentit; però normalment són iniciatives que provenen de les mateixes institucions religioses i no tant de les institucions civils [...] que ja està bé, no cal que sigui d'altra manera; però és més des de les mateixes institucions. (Entrevista 2, Grup Món acadèmic, Categoria: diàleg intercultural i interreligiós)

Davant d'aquesta visibilitat de les entitats religioses, la societat civil —amb organitzacions de base com poden ser agrupacions de comerciants, associacions de veïns— comença a crear xarxa. Incloure altres institucions civils permet ampliar les mirades i les visions vers la inclusió.

Crec que s'ha de considerar tota la feina que està fent la societat civil, tot i que no forma part, diguem-ne, de la política pública, ja que sí que té un poder molt important en el sentit d'anar, de treballar, pel que seria la diversitat i el diàleg interreligiós [...]. Llavors jo crec que aquí, la societat civil ha fet un paper substitutori del projecte que els poders públics no han fet. (Entrevista 1, Grup Món acadèmic, Categoria: diàleg intercultural i interreligiós)

Entre aquestes altres institucions, l'escola apareix com una de les principals, ja que no només permet fomentar iniciatives amb l'alumnat sinó també amb les famílies i amb el barri, creant, així, xarxa.

Un diàleg que cal fomentar als centres educatius és amb les famílies: mestres, associacions de pares i la resta de famílies no associades, necessiten urgentment trobar-se, escoltar-se. (Entrevista 4, Grup Entitats, Categoria: diàleg intercultural i interreligiós)

Penso que el tema de les escoles és un espai interessant perquè realment els nanos i els estudiants puguin iniciar-se una mica en aquesta manera de viure en la diversitat. En alguns barris s'han fet intents de generar projectes interreligiosos. A Gràcia, per exemple, fa uns anys, hi va haver un projecte d'un grup de diàleg interreligiós que, juntament amb voluntaris, donaven suport a un projecte d'acompanyament a gent gran que havia muntat serveis socials del districte. (Entrevista 1, Grup Administració, Categoria: diàleg intercultural i interreligiós)

3.3. La necessitat d'identificar accions, iniciatives i millores des de l'educació per fomentar el diàleg interreligiós i intercultural

L'ensenyament de la religió a les escoles és un tema sensible que pot esdevenir conflictiu. Aquesta és la conclusió a la qual arriben els tres col·lectius d'experts, precisament perquè conceben que des d'aquesta esfera no s'està donant la resposta adequada. Una de les entitats ho planteja en els termes següents:

[...] és un espai moltes vegades conflictiu perquè no se sap quina religió s'ha d'ensenyar, qui l'ha d'ensenyar i si s'ha d'ensenyar dintre de les escoles. (Entrevista 5, Grup Món acadèmic, Categoria: el paper de l'educació)

De fet, el currículum escolar actual no preveu cap matèria comuna sobre l'ensenyament de la religió des d'una perspectiva plural, malgrat que els tres col·lectius entrevistats alerten de la necessitat de poder estudiar les religions com qualsevol altra matèria curricular pel vincle tan important que té l'expressió religiosa per a la comprensió d'un llegat cultural heretat. No oferir aquest coneixement a les persones va en detriment de la comprensió cultural i del món en general.

El coneixement i el reconeixement d'unes tradicions religioses —que moltes estan aquí mateix, formant part de la societat civil— requereixen ser estudiats perquè siguin reconegudes. [...] Mereixen ser objecte d'estudi i de coneixe-

ment. Però en aquest sentit no és perquè siguin un aspecte religiós, sinó perquè són un aspecte cultural; és part de la cultura, tal com estudiem literatura, s'ha de reconèixer... (Entrevista 2, Grup Món acadèmic, Categoria: el paper de l'educació)

Prenent com a referència la UNESCO (2005), caldria revisar el currículum de tots els nivells del sistema educatiu, fins i tot l'universitari, i especialment en les branques de les ciències humanes i socials; aspecte en el qual també coincideix una bona part dels entrevistats. L'anàlisi dels plans docents de les assignatures dels graus de les diferents universitats catalanes evidencia, en aquest sentit, la poca presència de competències i de continguts sobre diversitat religiosa i diàleg intercultural i interreligiós en l'educació superior.

Fora de l'educació formal, els entrevistats manifesten també la necessitat de responsabilitzar de l'educació religiosa molts altres agents i espais educatius com les famílies, les entitats de lleure, els monitors de menjadors, les comunitats religioses, etc., de manera que si es pot treballar des d'un nivell comunitari ampli, la xarxa s'ampliï i retroalimenti.

L'Administració pública, els educadors, els pedagogs... en realitat tothom. Els arquitectes, els policies... en l'aeroport. Al final tothom hauria de tenir una formació. [...] Qualsevol professional; i, més aquells que estan en contacte més continu amb les persones com ara els educadors, els mestres, el psicòleg, el pedagog... Tot el que seria més social, però tot té una repercussió social. (Entrevista 2, Grup Entitats, Categoria: el paper de l'educació)

La formació del professorat, una formació basada en l'educació religiosa, en pro de la ciutadania i els drets humans i l'educació intercultural, no només ha de ser inicial —a la universitat—, sinó una formació contínua (López, 2012). Aquesta és precisament la resposta actual de l'Administració pública, que ofereix formació permanent no només als funcionaris del sistema educatiu obligatori, sinó també a professionals dels àmbits hospitalari, judicial... Ara bé, la formació contínua no és suficient, de manera que tant els informants de les entitats com de l'acadèmia reclamen la urgència d'incloure-la dins del sistema universitari, sota diferents perspectives i disciplines.

El primer pas és donar pes i importància a la formació en la universitat perquè els interlocutors de cada comunitat religiosa ho són perquè saben, estudien, es formen, és a dir, pots ser perfectament creient però parles des de l'estudi de la creença. [...] Per a aquestes facultats humanístiques estaria bé que hi hagués un apartat de ciències de la religió com a la Complutense. (Entrevista 3, Grup Entitats, Categoria: el paper de l'educació)

Per tant, la formació universitària dels futurs agents socioeducatius hauria de donar eines perquè el seu alumnat pogués qüestionar-se, per exemple, les pròpies actituds davant la diversitat religiosa i intercultural.

4. Conclusions

Sigui quina sigui la realitat social i familiar de cada persona, és indefugible el fet que convivim amb una creixent diversitat religiosa i cultural al nostre voltant. Però aquesta convivència, com indiquen Gratacós i Ugidos (2011), no implica necessàriament unes relacions interculturals igualitàries i positives. Les actituds s'han de treballar des del principi perquè formen part de la socialització. La institució més adient per fer-ho, al costat de la família, que acull tota la infància sense cap excepció, és l'escola. No obstant això, aquesta institució no garanteix una formació des d'una perspectiva plural. La llei només garanteix l'estudi de la confessionalitat que desitgen les famílies, que majoritàriament és la catòlica.

L'anàlisi de les entrevistes evidencia que les necessitats manifestades pels informants conflueixen amb les necessitats identificades a la literatura. Malgrat que les entitats no treballen el diàleg com un objectiu central de la seva tasca, les necessitats sentides es corresponen amb les normatives.

Amb relació a la necessitat d'una clarificació conceptual, els informants coincideixen en la dificultat que suposa trobar una única definició de religió per les interpretacions que se'n deriven, fruit de la seva complexitat i de ser un concepte molt obert. I davant de la complexitat del terme i de les múltiples paraules usades, les persones entrevistades formulen una definició construïda a partir de paràmetres com la pròpia percepció que «hom té sobre allò que viu» i que «defineix com a religió»; és a dir, sobre el que Melloni (2003) entén com la interpretació de l'experiència humana. Aquesta experiència humana queda contextualitzada per les tres audiències dins d'una comunitat o d'una cultura. En aquest sentit, Corbí (2007) entén la religió com una interpretació de l'experiència dins d'un fenomen cultural. Així doncs, s'estableixen lligams entre «cultura i religió», igual que també entre «diversitat religiosa i cultura», i entre «diàleg interreligiós i diàleg intercultural». Finalment, el valor de la religió s'expressa a escala personal i a escala comunitària, ja que l'experiència religiosa, com indica Melloni (2003), no es produeix en abstracte, sinó a través dels receptors psíquics i culturals de cada individu i de cada comunitat.

Pel que fa a la necessitat de clarificació conceptual del diàleg interreligiós i els factors que el potencien, segons els entrevistats, les persones —per poder dialogar— han de poder conèixer i reconèixer l'altre, així com tenir capacitat comunicativa i una actitud oberta. El reconeixement de l'altre comporta reconèixer la identitat de l'altre, sense voler-la canviar i sense por a perdre la pròpia identitat —un dels sentiments que les persones entrevistades posen en relleu—. Aquesta por pot ser fruit del convenciment que els propis valors són superiors (Torradejot, 2011). Tanmateix, mitjançant una actitud oberta es produeixen transformacions en cadascun dels interlocutors, en tant que estan predisposats a l'enriquiment mutu, al coneixement i l'entesa de l'opinió dels altres i, en ocasions, a la cerca d'elements comuns (Díez de Velasco, 2012). Això implica una sèrie de competències per a la comunicació, basades en el coneixement de la diversitat i el respecte i valor a aquesta (Vilà, 2003).

Considerant la necessitat d'identificar accions i iniciatives, des de l'educació per fomentar el diàleg interreligiós i intercultural, els informants i la literatura (Torradeplot, 2011; UNESCO, 2005; Weisse, 2012) apunten cap a la necessitat d'una formació transversal i permanent, des de l'escola fins a l'educació superior, i seguint amb una formació contínua i, principalment, en aquelles professions que tenen una atenció directa amb les persones. A l'escola es planteja una matèria curricular pel vincle que hi ha entre l'expressió religiosa i la comprensió de la cultura heretada. Aquesta matèria hauria d'enfocar-se des de la diversitat religiosa i les relacions interreligioses basades en l'educació dels valors. El coneixement i el reconeixement de l'altre són uns dels pilars bàsics per establir un diàleg interreligiós. És necessari treballar-los per poder fomentar actituds més obertes i favorables. A l'educació superior, l'aprofundiment conceptual aportaria una obertura de perspectives dels estudiants que permetria el qüestionament dels seus prejudicis i estereotips. En la mateixa línia, diferents experts i estudis han advertit d'aquesta necessitat formativa en el sistema universitari (López, 2012; Torradeplot, 2011; UNESCO, 2005; Vilà et al., 2015). Ara bé, els canvis d'actituds també passen «per la pell», per sentir l'altre. Viure experiències de diversitat en primera persona aporta el valor de l'aprenentatge vivencial, tornant-se més significatiu i, per tant, més fàcil d'incorporar a la motxilla de la persona. Segons els entrevistats, no només el sistema educatiu sinó també la societat civil, l'Administració i les entitats han de poder oferir oportunitats per poder experimentar el diàleg interreligiós, en la línia del que planteja Bîrzéa (2009).

A mode de conclusió final, volem destacar les implicacions educatives que deriven dels resultats d'aquest estudi:

- Importància de la presència d'una matèria religiosa amb un enfocament de diversitat cultural i religiós a les escoles, així com de diàleg. Fins i tot, cobra especial importància treballar l'espiritualitat, com a dimensió essencial i constitutiva de tota persona vinculada a un procés de recerca del sentit (Burguet, 2014b; Buxarrais i Burguet, 2016), davant de l'aspecte més polític, social i organitzatiu de la religió. Al mateix temps, cal enfortir l'educació en valors treballant no només el coneixement de l'altre «diferent», sinó el seu reconeixement.
- Formació del professorat en els graus de mestre, educació social i pedagogia en matèria religiosa plural i en el diàleg interreligiós per poder transmetre aquests valors als col·lectius amb els quals treballaran aquests futurs agents socioeducatius. És necessària no només la formació inicial, sinó també la contínua.
- Incloure i implicar a la societat civil, l'Administració i les entitats en un treball conjunt orientat al diàleg interreligiós.

Referències bibliogràfiques

- ARNESEN, A. L., HADJITHEODOULOU-LOIZIDOU, P., ALLAN, J., TRASBERG, K., CHAVDAROVA-KOSTOVA, S., FURCH, E., VALIANATOS, A., DUMONT, B. i QIRIAZI, V. (2010). *Policies and practices for teaching sociocultural diversity. A framework of teacher competences for engaging with diversity*. Estrasburg: Consell d'Europa.
- BÎRZÉA, C. (2009). Recommendations CM/Rec(2008)12 on the dimension of religious and non-religious convictions within intercultural education: from principles to implementation. A *Exchange on the religious dimension of intercultural dialogue*. Estrasburg: Consell d'Europa.
- BUADES, J. i VIDAL, F. (2007). *Minorías de lo Mayor. Religiones minoritarias en la Comunidad Valenciana*. Barcelona: Icaria.
- BUENO, D. (2007, 28 de maig). Espiritualitat genètica. *El Punt Avui*. Barcelona.
- BURGUET, M. (2014a). Els tutors de resiliència en l'educació social. *Temps d'Educació*, 46, 91-106.
- (2014b). Pedagogia i espiritualitat: vers una proposta oberta i integradora. *Educació Social*, 56, 59-73.
- BUXARRAIS, M. R. i BURGUET, M. (coords.) (2016). *Aprender a ser. Por una pedagogía de la interioridad*. Barcelona: Graó.
- COMISIÓN EUROPEA (2008). *Libro Blanco sobre el Diálogo Intercultural. Vivir juntos con igual dignidad*. Estrasburg: Consell d'Europa.
- CORBÍ, M. (2007). *Hacia una espiritualidad laica: sin creencias, sin religiones, sin dioses*. Barcelona: Herder.
- DIETZ, G., ROSÓN, F. J. i RUIZ, F. (2011). Homogeneidad confesional en tiempos de pluralismo religioso. *CPU-e, Revista de Investigación Educativa*, 13, 1-42.
- DÍEZ DE VELASCO, F. (2012). *Religiones en España: historia y presente*. Madrid: Akal
- DIRECCIÓ GENERAL D'AFERS RELIGIOSOS (2013). *Mapa de les religions de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Governació i Relacions Institucionals. Recuperat de <http://premsa.gencat.cat/pres_fsvp/AppJava/notapremsavw/210108/ca/generalitat-actualitza-mapa-centres-culte-catalunya.do> [13/06/2016]
- ELÓSEGUI, M. (2009). Políticas públicas y educación intercultural. A J. GARAY, G. DÍAZ, M. ELÓSEGUI i M. SABARIEGO. *El diálogo intercultural en España: un requisito de la educación y cultura de Paz* (pp. 131-189). Madrid: Ministerio de Educación.
- GRATACÓS, P. i UGIDOS, P. (2011). *Diversitat cultural i exclusió escolar. Dinàmiques educatives, relacions interpersonals i actituds del professorat*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- KRIPPENDORFF, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology. Second Edition*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- LÓPEZ, M. (2012). Políticas europeas en relación con la formación en materia religiosa: la promoción del diálogo interreligioso y la educación intercultural. A J. L. ÁLVAREZ i M. A. ESSOMBA. *Dioses en las aulas. Educación y diálogo interreligioso* (pp. 61-84). Barcelona: Graó.
- LÓPEZ, A., LUNDSTEEN i SOLÉ, A. (2016). *La pràctica religiosa de les comunitats musulmanes de Barcelona. Expressions i problemàtiques*. Barcelona: SAFI.
- MELLONI, J. (2003). *El Uno en lo múltiple. Aproximación a la diversidad y la unidad de las religiones*. Santander: Sal Terrae.
- MERTENS, D. (2005). *Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods*. Thousand Oaks: Sage.

- OSCE (2008). *Principios orientadores de Toledo sobre la enseñanza acerca de religiones y creencias en las escuelas públicas*. Varsòvia: OSCE/ODIHR.
- SANDÍN, M. P. (2003). *Investigación cualitativa en educación. Fundamentos y tradiciones*. Madrid: McGraw-Hill.
- SANTIAGO, M. i CORPAS, C. (2012). Bases para el desarrollo de buenas prácticas de educación para la convivencia en la diversidad cultural y religiosa. A J. L. ÁLVAREZ i M. A. ESSOMBA. *Dioses en las aulas. Educación y diálogo interreligioso* (pp. 123-141). Barcelona: Graó.
- TAMAYO, J. J. (2005). Razones para el diálogo interreligioso. *Encuentros Multidisciplinares*, 7, 17-32.
- TORRADEFLOT, F. (2011). *Religiones y pluralismo. Las vías del diálogo interreligioso en España*. Madrid: Observatorio del Pluralismo Religioso en España.
- (coord.) (2012). *Catalunya i el diàleg interreligiós. Aportacions innovadores al diàleg interreligiós des dels valors de les Nacions Unides*. Barcelona: Associació UNESCO per al diàleg interreligiós.
- UNESCO (2005). *The Rabat Commitment. Conclusions and Recommendations of the Rabat Conference on Dialogue among Cultures and Civilizations through Concrete and Sustained Initiatives*. Rabat, Marroc. Recuperat de <https://www.unaoc.org/repository/rabat_commitment.pdf>.
- VILÀ, R. (2003). Es pot avaluar la competència dels adolescents en la comunicació intercultural? *Temps d'Educació*, 27, 53-72.
- VILÀ, R.; BURGNET, M.; ESCOFET, A. i RUBIO, M. J. (2015). *Hacia el diálogo intercultural e interreligioso: necesidades normativas para una gestión de la diversidad religiosa en el espacio público*. Recuperat de <http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/162687/6/P7_Ruth-Vila-Diologo-intercultural.pdf>
- WEISSE, W. (coord.) (2009). *Religión en educación: Contribución al diálogo. Sugerencias del proyecto de investigación REDCo para la política. Comisión Europea*. Recuperat de <<http://www.redco.uni-hamburg.de>>.
- (2012). Religiones, sociedad y educación en la Europa multicultural. A J. L. ÁLVAREZ i M. A. ESSOMBA (coords.). *Dioses en las aulas. Educación y diálogo interreligioso* (pp. 85-107). Barcelona: Graó.
- WITKIN, B. R. i ALTSCHULD, J. W. (1996). *Planning and conducting needs assessment. A practical guide*. Califòrnia: Sage Publications.